MÜTEFEKKİR
AKSARAY ÜNİVERSİTESİ İLAHİYAT FAKÜLTESİ DERGİSİ
AKSARAY UNIVERSITY JOURNAL of THE FACULTY of THEOLOGY
e-ISSN: 2148-8134 • cilt / volume: 13 • sayı / issue: 25 • Haziran / June 2026 • 263-281

Nûr-ı Muhammedî'den Âleme: Hasan Sezâyî-i Gülşenî Dîvânı'nda Mutlak Güzelliğin Tecellileri[1]

Ali CANÇELİK
Doç. Dr., Kocaeli Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Kocaeli/Türkiye, ali.cancelik@kocaeli.edu.tr, https://orcid.org/0000-0002-6058-826X, doi: https://doi.org/10.30523/mutefekkir.1871130.
İbrahim KAYA
Milli Eğitim Bakanlığı, Çankırı/Türkiye, ibrahimkaya2073@gmail.com, https://orcid.org/0000-0003-3692-8575, doi: https://doi.org/10.30523/mutefekkir.1871130.

Araştırma Makalesi

Süreç
Geliş Tarihi: 25.01.2026
Kabul Tarihi: 14.04.2026
Yayın Tarihi: 16.06.2026

Hakem Değerlendirmesi:
Bu makale, en az iki dış hakem/çift taraflı kör hakem tarafından incelenmiştir.
Benzerlik taraması:
Bu makale iThenticate ile taranmış ve intihal içermediği teyit edilmiştir.
Etik Beyan:
Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulmuştur.
Tarafsızlık:
Yazarlar, makale değerlendirme ve yayın sürecinin hiçbir aşamasına müdahil olmamış, hakemleme süreci bilimsel tarafsızlık ilkelerine sadık kalınarak tamamlanmıştır.
Finansman:
Yazarlar, bu araştırmayı desteklemek için herhangi bir dış fon almadığını kabul eder.
Çıkar Çatışması:
Yazarlar, çıkar çatışması olmadığını beyan eder.
Yazar Katkı Oranı:
Çalışmada yazarlar eşit katkı sağlamıştır.
Yapay Zekâ Beyanı:
Bu çalışmada dil düzeltme ve akademik İngilizce yazmak amacıyla yapay zekâ araçları kullanılmıştır.

Öz

Bu çalışma, Hasan Sezâyî-i Gülşenî Dîvânı'nda "mutlak güzellik" (*hüsn-i mutlak*) anlayışının tasavvufî arka planını incelemektedir. Araştırmada güzelliğin ilahi kaynağı olarak Allah'ın cemâl ve hüsn sıfatları temel alınmakta; Sezâyî'nin beyitlerinde bu güzelliğin Nûr-ı Muhammedî'den başlayarak âlem, insan ve gönül gibi varlık mertebelerinde nasıl tezahür ettiği analiz edilmektedir. Seçilmiş beyitlerin metin analizi yoluyla, cemal, hüsn, aşk ve tecelli gibi temel kavramlar incelenmiş; ayrıca celal ve cemal arasındaki diyalektik ilişki ele alınmıştır. Çalışmanın ilk bölümünde, Hz. Peygamber'in ilahi güzelliğin en parlak aynası olarak konumlandırılması ele alınmış; ikinci bölümde âlemin bir "tecelli aynası" şeklinde kurgulanması tartışılmıştır. Üçüncü bölümde insanın, özellikle de gönlün, mutlak güzelliğin en kapsamlı mazharı olarak görülmesi değerlendirilmiştir. Hz. Yusuf'un güzelliği ve Leylâ–Mecnûn anlatısı gibi sembolik örnekler üzerinden Sezâyî'nin estetik yaklaşımı çözümlenmiştir. Sezâyî için âlem, yaratılışın her zerresinde mutlak güzelliğin izlerinin görülebildiği, ilahi tezahürün (tecelî) bir merkezini oluşturmaktadır. Şairin tecelî kavramına çok boyutlu yaklaşımı, onun tasavvufî derinliğini ve estetik inceliğini gösteriyor. Çalışma, Sezâyî'nin mutlak güzelliği sınırsızlık, aşk ve tevhîd ilkeleri etrafında bütüncül bir tasavvufî estetik olarak inşa ettiğini ortaya koymaktadır.

Anahtar Kelimeler: Türk İslâm Edebiyatı, Mutlak güzellik, Hasan Sezâyî-i Gülşenî, Tasavvuf estetiği, Hüsn ve cemâl, Tecelli.

Atıf
Cançelik, Ali, Kaya, İbrahim. "Nûr-ı Muhammedî'den Âleme: Hasan Sezâyî-i Gülşenî Dîvânı'nda Mutlak Güzelliğin Tecellileri". mütefekkir 13/25 (2026), 263-281 https://doi.org/10.30523/mutefekkir.1871130.

[1] Bu makale "Hasan Sezâyî-i Gülşenî Dîvânı'nda Hüsn ve Cemâl" başlıklı yüksek lisans tezinden geliştirilerek üretilmiştir. This article has been developed from the master's thesis entitled "The Concept of Husn And Cemāl in the Dīwān of Hasan Sezâyī-i Gulshanī".

Bu eser Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International lisansı altında lisanslanmıştır.

From the Muḥammadan Light to the Cosmos: Manifestations of Absolute Beauty in the Dīvān of Hasan Sezāyī-i Gulshanī

Ali CANÇELİK
Associate Professor, Kocaeli University, Faculty of Theology, Kocaeli/Türkiye, ali.cancelik@kocaeli.edu.tr, https://orcid.org/0000-0002-6058-826X,
doi: https://doi.org/10.30523/mutefekkir.1871130.
İbrahim KAYA
Ministry of National Education, Çankırı/Türkiye, ibrahimkaya2073@gmail.com, https://orcid.org/0000-0003-3692-8575, doi: https://doi.org/10.30523/mutefekkir.1871130.

Research Article

History
Received: 25.01.2026
Accepted: 14.04.2026
Published: 16.06.2026

Referee Assessment:
This article has been reviewed by at least two external reviewers/double-blind reviewers.
Plagiarism:
This article has been scanned with iThenticate and verified to be free of plagiarism.
Ethical Statement:
This study was prepared in accordance with scientific and ethical principles.
Impartiality:
The authors have not been involved in any stage of the article evaluation and publication process; the peer review process has been completed in accordance with the principles of scientific impartiality.
Funding:
The authors acknowledges that they received no external funding in support of this research.
Competing Interests:
The authors declare that have no competing interests.
Author Contribution Ratio:
The authors contributed equally to the study.
Artificial Intelligence Statement:
Artificial intelligence tools were used in this study for the purposes of language correction and academic English writing.

Abstract

This study examines the concept of absolute beauty (ḥusn-i muṭlaq) and its Sufi aesthetic dimensions in the Dīvān of Hasan Sezāyī-i Gulshanī. The study takes Allah's attributes of jamāl and husn as the divine source of beauty; it analyzes how this beauty manifests itself in the various levels of existence—from the Nūr-ı Muhammedī to the universe, humanity, and the heart—in Sezāyī's verses. Through textual analysis of selected couplets, key concepts such as jamāl, ḥusn, ʿishq, and tajallī are examined, including the dialectical relationship between jalāl (divine majesty) and jamāl (divine beauty). The study first discusses the notion of *Nūr Muḥammadī* as the primordial manifestation of absolute beauty and evaluates Sezâyī's depiction of the Prophet Muḥammad as the mirror of divine beauty. It then analyzes how beauty becomes manifest in the cosmos, the human being, and especially the heart as a locus of divine illumination. Further sections address symbolic embodiments of beauty, including Joseph's beauty and the Laylā–Majnūn narrative. For Sezāyī, the universe constitutes a locus of divine manifestation (tajallī), with traces of absolute beauty discernible in every particle of creation. The poet's multidimensional treatment of the concept of tajāllī shows his mystical depth and aesthetic sophistication. The article concludes that Sezāyī constructs a unified Sufi aesthetic in which absolute beauty, infinite, ever-renewed, and omnipresent, serves as the meeting point of metaphysics and poetic imagination.

Keywords: Turkish Islamic Literature, Absolute Beauty, Hasan Sezāyī-i Gulshanī, Sufi aesthetics, Ḥusn and jamāl, Divine manifestation (tajallī).

Cite as
Cançelik, Ali, Kaya, İbrahim. "Nûr-ı Muhammedî'den Âleme: Hasan Sezâyî-i Gülşenî Dîvânı'nda Mutlak Güzelliğin Tecellileri". mütefekkir 13/25 (2026), 263-281 https://doi.org/10.30523/mutefekkir.1871130.

Giriş

Güzellik telakkisi gerek estetik bir değer olarak gerekse de ulviliği yönüyle tasavvufî eserlere yansımıştır. Güzelliğin ulvî boyutunu İslâm dininin temel kaynaklarından beslenerek alan edebî eserler medeniyetimize de ışık tutmaktadır. Medeniyetimizde *ilmü'l-cemâl* tabiriyle adlandırılan güzelliğin ilmi, İslâm'ın tevhit akidesine uygun olarak Allah'ı mutlak güzel olarak ele almıştır. Âlemdeki güzellikleri idrak eden insanoğlu, güzelliğin kaynağını arayış içine girmiştir. Mutasavvıf şairler Hakk'ı mutlak güzellik olarak değerlendirmiş ve eserlerinde işlemişlerdir. Allah'ın isim, sıfat, fiilleri ve zatındaki mutlak güzelliğin görünür âlemdeki yansımalarını dile dökmüşlerdir. Güzelliğe atfedilen bu ulvî bakış açısı 18. yüzyılda yaşamış mutasavvıf şair Hasan Sezâyî-i Gülşenî'nin (ö. 1151/1738) eserlerinde de görülmektedir. Hasan Sezâyî; varlık, dünya, âlem tasavvuru bağlamında mutlak güzelliğin tecellilerini şiirlerinde işlemiştir. Tasavvufî geleneğe uygun olarak edebî sanat, mazmunlar ve diğer şiir unsurlarını ustaca kullanarak ilahi kelâmın da tecelligah hâlini göstermiştir. "Muhakkak ki Allah güzeldir; güzelliği sever."[2] hadis-i şerifine münasip bir şekilde mutlak güzelliğin izini sürmüştür. Çalışmamızda Hasan Sezâyî-i Gülşenî'nin *Dîvân*'ı incelenmiş; güzelliğin temel kavramlarından "hüsn ve cemâl" terimlerinin yer aldığı şiir birimleri tespit edilmiştir. Mutlak güzelliğin tecellilerini farklı boyutlarda ele alan beyitler tasnif edilerek başlıklandırılmıştır.

Literatürde Nûr-ı Muhammedî ve Hüsn-i Mutlak kavramları üzerine yapılan çalışmalar incelendiğinde, bu iki temel tasavvufî mefhumun genellikle birbirinden bağımsız kulvarlarda ele alındığı görülmektedir. Konuyla ilgili araştırmalarda Nûr-ı Muhammedî; kainatın ilk yaratılış sebebi ve varlığın aslı olarak müstakil "Nûr-nâme" metinleri üzerinden tetkik edilmiş[3], bu nurun edebî metinlere yansıması ise daha çok ontolojik bir çerçevede değerlendirilmiştir.[4] Şeyh Galib'in *Hüsn ü Aşk*'ı gibi şaheserler üzerine yapılan incelemelerde Hz. Muhammed'in (sav) bu kozmik süreçteki yeri vurgulanırken[5], metnin genel estetik yapısı içerisinde *hüsn* ve *aşk*ın birliği üzerinde durulmuştur.[6] Benzer şekilde Hüsn-i Mutlak ve ilahi güzelliğin tecellileri; divan şairlerinin şiir dünyasında, insan aynasında[7] veya aşkın ezelî boyutu çerçevesinde sıklıkla çalışılan konular arasında yer almıştır.[8] Ancak, literatürdeki bu birikime rağmen, her iki kavramın ontolojik ve estetik bir bütünlük arz edecek şekilde doğrudan birbirine bağlandığı ve bu bağın tek bir şairin divanı özelinde, spesifik bir şekilde inceleme yapılan bir çalışma eksikliği göze çarpmaktadır. Bu çalışma, *Hasan Sezâyî-i Gülşenî Dîvânı* üzerinden Nûr-ı Muhammedî ve Hüsn-i Mutlak kavramlarını tek bir potada eriterek literatürde nispeten önemli bir boşluğu doldurmaktadır.

Yukarıda zikredilen çalışmaların yanında birkaç çalışmayı daha zikretmek hangi bağlamlarda nasıl farklı çalışmalar yapıldığını görmek açısından önemlidir. Bazı çalışmalar bu kavramları, beşerî güzellik ile ilahi güzellik arasındaki ilişkiyi zekât gibi dinî metaforlar üzerinden okumuş[9] veya mahbûb kavramının anlam çeşitliliğine odaklanmıştır.[10] Hatta belâgat açısından az sözle çok anlam ifade etme gayreti olarak tanımlanan icaz sanatı bile bu estetik bütünlüğün teknik bir boyutu olarak görülmüştür.[11] Bu makale ise Mutlak Güzellik'in âlemdeki ilk tecelligahı olan Nûr-ı Muhammedî'nin Sezâyî'nin şiirindeki merkezi rolünü ortaya koymaktadır. Diğer makalelerden en temel farkı, kavramsal bir

---

2 Ebü'l-Hüseyn Müslim b. el-Haccâc Müslim, *el-Câmi'u's-ṣaḥîḥ*, nşr. Muhammed Fuâd Abdülbâkī (Kahire: y.y., 1374-75/1955-56), "İman", 39.

3 Perihan Ölker, "Türk Edebiyatında Nur-ı Muhammedî Konulu Eserler ve Çağatayca Nur-name – 2", *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi* 60 (20 Aralık 2023), 227.

4 Kenan Mermer, "Bir Zamîrin İçinden Doğan Dünya: Nûr-ı Muhammedî Kavramının Edebiyata Sirayetine Bir Bakış", *Divan Edebiyatı Araştırmaları Dergisi* 31/31 (2023), 462.

5 Özlem Onar Güneş- Bürhan Mustafa Büyükarslan, "Hüsn-ü Aşk'ta Hz. Muhammed", *Edebiyat-Kültür ve Tarih Araştırmaları*, ed. Tunay Karakök - Hüseyin Demir (İstanbul: Hiperyayın, 2021), 76.

6 Şeyh Galib, *Hüsn ü Aşk*, haz. Muhammet Nur Doğan (İstanbul: Yelkenli Yayınevi, 2011), 15.

7 Mehmet Göktaş, "İnsan Aynasında Tecelli Eden Cemal-i İlahi'nin Divan Şairlerimizin Dilindeki İfadesi", *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 38 (2012), 157-158.

8 Kenan Bozkurt, "Bâkî'nin Şiirlerinde Tasavvuf, Aşkın Ezelî Boyutu ve Güzellik", *Journal of International Social Research* 10/54 (25 Aralık 2017), 34.

9 Sıtkı Nazik, "Sevgilinden Güzelliğinin Zekâtını İstemek", *e-Şarkiyat İlmi Araştırmaları Dergisi/Journal of Oriental Scientific Research (JOSR)* 11/2 (01 Eylül 2019), 931.

10 A. Azmi Bilgin- Abdülhakim Kılınç, "Mesnevilerde 'Mahbub'un Anlam Çeşitliliği ve Cinsiyeti", *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı- Belleten* 74 (01 Aralık 2022), 161.

11 Türkân Alvan, "Klasik Türk Şiirinde Îcâz'a Dair Tesbitler Teklifler", *Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi* 02/33 (01 Ocak 2015), 135.

analizin ötesine geçerek bu iki mefhumun Gülşenîlik geleneğine mensup bir mutasavvıf-şairin dünyasında nasıl birleştiğini ve bu birleşimin şiirsel dile nasıl aksettiğini tek bir divan ölçeğinde, bütüncül bir yaklaşımla sunmasıdır.

1. Mutlak Güzellik

İslâm inancında Allah, her türlü noksanlıktan münezzeh olarak telakki edilir. İsim, sıfat, fiilleri ve zatı bakımından tek, eşi ve benzeri olmayan varlık olduğuna iman edilir. Bu temel düstur çerçevesinde güzel olarak değerlendirilen varlıkların yaratıcısı olan Allah, mutlak güzeldir.

Allah'ın mutlak güzelliğine dair anlayış, İslâm düşünürleri tarafından incelenen ana meselelerden biridir. Farabi (ö. 339/950) güzelliği, ilk mevcut olarak isimlendirdiği Allah'a dayandırmıştır. Allah'ın mutlak güzelliğinin cevherinde ve zatında mevcut olduğunu ifade etmiştir.[12] İmam Gazali ise (ö. 505/1111) güzelliğin kemâlâtının Allah'ta bulunduğunu anlatmaktadır.[13]

İslam düşünce geleneğine münasip bir şekilde tasavvuf geleneğinde de Allah, mutlak güzel olarak ele alınmıştır. Tevhit ilkesiyle bağlantılı olarak bütün güzellikler Allah'a aittir ve O'ndan başka hiçbir şey mutlak manada güzel değildir.[14] Buradan hareketle mutlak güzellik; hüsn ve cemâl kavramlarıyla birlikte hüsn-i mutlak ve cemâl-i mutlak olarak Allah'a izafe edilmiştir. Hüsn/cemâl, güzellik ve Allah'ın tecellileri bağlamında tasavvufun önemli kavramlarından olmuştur. Tasavvufta hüsn; "Hakk'ın zatında bulunan kemal, ilahi güzellik" olarak tanımlanmış ve âlemdeki bütün güzelliklerin Allah'tan tecelli ettiği belirtilmiştir.[15] Cemâl ise "Allah'ın lütuf ve rızasına delâlet eden isim ve sıfatlarını ve O'nun mutlak güzelliğini ifade etmek için kullanılan bir tasavvuf terimi"dir.[16]

Allah'ın güzel olarak nitelenmesi, sufilerin âlemi baştan başa güzel olarak telakki etmesini beraberinde getirmiştir. Âlemde çirkinlik namına hiçbir şeyin bulunmadığı; eşyanın Allah'ın hüsn ve cemâlinin suretleri olduğu değerlendirmesi yapılmıştır.[17] Mutasavvıf şairler, varlıkta tecelli eden ilahi güzellikleri Allah'a izafe ederek şiirlerine yansıtmışlardır. Mutlak güzelliğin namütenahi tecellilerini belâgat diliyle ifade etmişlerdir.

2. Mutlak Güzelliğin Tecellileri

Varlığın görünür âlemde sonsuz tecellileri bulunmaktadır. Sözlükte, "görünme, ortaya çıkma, belirme, zuhur etme; bilinme; ilahi kudretin insanlarda ya da diğer varlıklarda görünmesi; ilahi lütfa kavuşma, talih, kader, alın yazısı"[18] anlamına gelen tecelli, tasavvufta "Allah'a yönelen kimselerin kalplerinde Hakk'ın nurlarının doğması"[19]; "Hak Teâlâ ve Tekaddes'in hakikat güneşinin, beşerî sıfatlar bulutlarının yok olmasıyla keşfolunması"[20] olarak tanımlanmıştır. Mutasavvıflar, Allah'ın varlıktaki en güzel tecellisinin insanda zuhur ettiğini; cemâl tecellisinin insanda mutluluk, neşe, merhamet ve ünsiyet meydana getirdiğini ifade etmişlerdir.[21]

Tasavvuf düşüncesinde tecelli kavramı, ilahi hakikatin insanın iç dünyasında görünür hâle gelmesini ifade eden temel kavramlardan biri olarak ele alınır. Bu çerçevede tecelli, Hakk'ın isim, sıfat ve fiillerinin salikin kalbinde feyiz yoluyla idrak edilmesi ve manevi tecrübe düzeyinde müşahede edilmesi şeklinde yorumlanmaktadır. Ancak söz konusu müşahedenin gerçekleşebilmesi için insanın beşerî niteliklerinden kaynaklanan perdelerin aşılması gerektiği tasavvufî metinlerde sıkça vurgulanır. Nefis, dünyevi meyiller ve benlik iddiası gibi unsurların oluşturduğu bu perdelerin aralanması, salikin ilahi hakikate yönelişini mümkün kılan bir arınma süreci olarak değerlendirilir. Bu bağlamda mutlak

12 Farabi, *El-Medinetü'l Fâzıla*, çev. Nafiz Danışman (Ankara: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, 2001), 26-27.
13 Ebû Hâmid Muhammed b. Muhammed b. Muhammed b. Ahmed el-Gazzâlî, *İhyâu Ulûmi'd-Dîn*, çev. Ahmed Serdaroğlu (İstanbul: Bedir Yayınevi, 2002), 4/541-544.
14 Turan Koç, *İslâm Estetiği* (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2019), 80-81.
15 Süleyman Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü* (İstanbul: Kabalcı Yayıncılık, 2016), "Hüsn", 176. ;Ethem Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü* (İstanbul: Anka Yayınları, 2004), "Hüsn", 289.
16 Süleyman Uludağ, "Cemâl", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1993), 7/296.
17 Abdülkerim el-Cîlî, *İnsân-ı Kâmil*, çev. Abdülaziz Mecdi Tolun (İstanbul: İz Yayıncılık, 2002), 172.
18 Yaşar Çağbayır, *Ötüken Osmanlı Türkçesi Sözlüğü* (İstanbul: Ötüken Neşriyat, 2017), "Tecelli", 1615.
19 İbn Fûrek, *El- İbâne an Turuki'l- Kâsidîn: Tasavvuf Istılahları (eleştirmeli Metin - Çeviri)*, çev. Ahmet Yıldırım - Abdülgaffar Aslan (İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı, 2014), 348.
20 İzzeddin Kâşânî, *Tasavvufun Ana Esasları (Misbâhu'l-Hidâye ve Miftâhu'l-Kifâye)*, çev. Hakkı Uygur (İstanbul: Kurtuba Yayınları, 2010), 132.
21 Semih Ceyhan, "Tecelli", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2011), 40/241-243.

güzelliğin tecellilerine mazhar olabilmek için tasavvufî terbiye yolunun kat edilmesi ve gönlün manevi müşahedeye hazırlanması gerektiği düşüncesi ortaya çıkmaktadır. Nitekim tasavvuf literatüründe tecelli bahsinin geniş yer bulması, bu kavramın manevi eğitim sürecindeki merkezi konumuna işaret eder. Hasan Sezâyî de şiirlerinde tecelli temasını mutlak güzelliğin farklı tezahürlerini dile getiren bir yorum ufku içinde ele almaktadır.

2.1. Hüsn-i Mutlakın Nûr-ı Muhammedî'ye Tecellisi

Hz. Peygamber'in manevi şahsiyetini ifade eden Nûr-ı Muhammedî veya hakikat-i Muhammediyye, vücûd-ı mutlaktan taayyün eden ilk varlık olması hasebiyle var oluşun ilk mertebesi olarak kabul edilir. Varlıkta tecelli eden ilk ilahi tecellidir. Bütün mevcudat bu hakikatin hürmetine ve onun için yaratılmıştır.[22] Allah, kâmil manada Hz. Peygamber'in aynasında tecelli etmiştir.[23] Bütün güzellikler Nûr-ı Muhammedî'den ödünç alınmadır. Hz. Muhammed'in aslı da zat-ı ilahidir.[24] Bu hususiyetleriyle Hz. Peygamber'in manevi şahsiyeti, Hasan Sezâyî'de mutlak güzelliğin tecelligahı olarak değerlendirilmiş ve Hakk'ın cemâlinin en kâmil manada tecelli ettiği varlık olarak ele alınmıştır.

"Zāhir idüp hüsnini dilberde pes
Kendü olur girü aña mübtelā"[25] (Hasan Sezâyî, k. 2/15)
(Hâsılı güzelliğini sevgilide görünür kılıp tekrar kendi güzelliğine müptela olur.)

Edebiyatımızda sevgiliyi kastetmek için kullanılan dilber, Hasan Sezâyî'de tasavvufî bir forma bürünerek Hz. Peygamber'de tecelli eden mutlak güzelliğe atfen kullanılmıştır. Allah, mutlak güzelliğini görünür kılmak için Nûr-ı Muhammedî'yi yaratmış ve o nurda tecelli etmiştir. Mutlak güzelliğin tecellisi olan o nur, bütün âlemin yaratılış gayesi olmuştur.

"Muhammed'dür cemāl-i Hakk'a mir'āt
Muhammed'den görindi kendi bi'z-zāt"[26] (Hasan Sezâyî, g. 31/1)
(Hakk'ın cemâline ayna Muhammed'dir. Kendisi bizzat Muhammed'den görünmüştür.)

Hz. Peygamber, bu beyitte Hakk'ın mutlak güzelliğini gösteren bir ayna olarak ele alınmıştır. Mutlak güzelliğin Hz. Peygamber aynasında tecelli ettiği ifade edilmektedir.

Hasan Sezâyî'de Nûr-ı Muhammedî, Allah'ın ilk yarattığı varlık, bütün yaratılışın kaynağı ve âlemlere yayılan mutlak güzelliğin ilk tecellisidir. Yani varlık, Allah'ın kendi güzelliğini görmek istemesiyle bu "ilk nur"dan zuhur etmiş; Hz. Muhammed, Hakk'ın cemâlinin aynası olmuştur. Allah'ın mutlak güzelliği, Zat'ından doğrudan Hz. Peygamber'de görünür hâle gelmektedir. Sezâyî'nin ifadesiyle, Hakk'ın bizzat kendi zatı Muhammed aynasında görünmüş ve güzelliğin en kâmil yansıması onda tahakkuk etmiştir. Hz. Muhammed, bütün güzelliğin kaynağı olan ilahi cemâlin hem mazharı hem aynası olmuştur. Hasan Sezâyî, mutlak güzelliğin Muhammedî nurdan yansımasını bunun gibi birçok yerde dile getirmiştir ancak makale hacmini aşmaması için örnek üzerinden inceleme yapılmıştır.

2.2. Mutlak Güzelliğin Âleme Tecellisi

Mutlak güzelliğin görünür âlemdeki tecellileri kalp gözüyle idrak edilir. Varlıktaki en küçük parçalardan en büyüğüne kadar Hakk'ın isim, sıfat ve fiillerinden yansıyan cüzler Hak âşıklarının kalbine doğar. Sezâyî, güneş-zerre mazmunlarıyla tasavvufî kavramları birlikte işlemiş, gerçek varlık olan Hakk'ın güneşinin kâinatta tecelli ederek güzelliklerini arz ettiğini belirtmiştir. Muhammedî

22 Mehmet Demirci, "Hakîkat-i Muhammediyye", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1997), 15/179-180.
23 Muhyiddin İbn Arabî, *Fütûhât-ı Mekkiyye*, çev. Ekrem Demirli (İstanbul: Litera Yayıncılık, 2007), 18/148.
24 Akşemseddin, *Erenlerin Makâmları (Makâmât-ı Evliyâ)*, çev. Mustafa Tatcı - Ayten Şenyurt (Ankara: H Yayınları, 2022), 128.
25 Ali Rıza Özuygun, *Hasan Sezâyî-i Gülşenî Dîvânı* (İstanbul: Buhara Yayınları, 2019), 149.
26 Özuygun, *Hasan Sezayî-i Gülşenî Divanı*, 192.

nurdan varlık mertebelerine tecelli eden mutlak güzelliğin görünür âlemdeki tecelli boyutu da göze çarpmaktadır.

"Sehab-ı lāyı illā āftābı çün ide ifnā
Cemālin arz ider her zerreden ol dilber-i ra'nā"[27] (Hasan Sezâyî, g. 3/1)

(Lâ karanlığını illâ güneşi ne vakit ki yok eder. O güzel sevgili her zerreden cemâlini arz eder.)

Beyitte yer alan güneş-zerre sembolizmi, tasavvuf düşüncesinde kelime-i tevhidin iki temel unsuru olan "lâ" ve "illâ" kavramları etrafında anlam kazanmaktadır. Burada "lâ", varlık ve benlik iddiasını temsil eden olumsuzlama boyutunu; "illâ" ise ilahi hakikatin tasdiki ve mutlak varlığın kabulü anlamına gelen olumlama boyutunu simgelemektedir. Bu yönüyle beyitte asıl vurgulanan husus, tevhid düşüncesi ekseninde insanın manevi idrakinin arınarak ilahi tecellileri temaşa edebilir hâle gelmesidir. Şairin "lâ"yı karanlık bir buluta, "illâ"yı ise parlayan bir güneşe benzetmesi, kelime-i tevhidin olumsuzlama ve tasdik aşamalarının manevi tecrübe düzlemindeki karşılığını sembolik bir anlatımla ifade etmektedir. Nitekim varlık iddiası ve nefsani perdeler ortadan kalktıkça karanlık bulutlar dağılmakta, böylece mutlak güzelliğin ışığı gönül ufkunda görünür hâle gelmektedir.

"Görür her zerrede mihr-i cemāli tāb-dār olmış
O bir feyz-i tecellîdür ider 'uşşākına i'tā"[28] (Hasan Sezâyî, g. 3/2)

(Cemâlinin güneşini her zerrede parlamış görür. O bir tecelli feyzidir ki âşıklarına verir, ihsan eder.)

Allah'ın cemâli güneşe benzetilmiş; her bir zerreyi parlattığı, böylece onları görünür ve var kıldığı ifade edilmiştir. Bir önceki beyitte güneşin karanlıkları yok etmesi, aydınlığa kavuşturması özelliği vurgulanırken bu beyitte zerrelerde bile hüsn-i mutlakın tecellisinin âşıklara göründüğü belirtilmektedir.

Güneşten yayılan ışık sayesinde zerreler görünür hâle gelir. Güneş, tasavvufta "ulûhiyyetin ortaya çıkış yeri ve noksanlıklardan münezzeh, mukaddes özelliklerin çeşitlenmesinin tecelli yeri olan nur"u[29] ifade eder. Güneş ışınlarıyla, gözle görülemeyen küçük parçacıklar nasıl görünür hâle geliyorsa ilahi nur ile bütün güzellikler âlemde görünür olur. "Her an tecelli eden feyz aracılığıyla meydana gelen varlıklar, özündeki imkân itibariyle yok olmakta; fakat tecelli eden Hakk'ın feyziyle aynı zamanda var olmaktadır."[30] Buradan hareketle varlığı devamlı olan güneş bakiliği; varlık-yokluk gösteren zerrelerin ise fâniliği temsil ettiği söylenebilir.[31]

Acizliği, küçüklüğü ve görünür olması başka sebeplere bağlı olmasıyla zerreler güneşin karşısında kesreti, güneş ise bir oluşu ve ayan beyan olmasıyla vahdeti simgelemektedir.[32] Bu yönüyle güneş Hasan Sezâyî'de mutlak güzel ve tek olan sevgiliye teşbih olarak kullanılmış, âlemdeki her şeyin güneşin azameti karşısında varlığının mutlak güzelliğe muhtaç olduğu ifade edilmiştir. Âlemdeki tüm varlıkların da mevcudiyetinin güneşe bağlılığı anlaşılmaktadır. Mutlak güzelliği idrak edip temaşa edebilmek için de Hak âşığı olmak gerektiği vurgulanmaktadır. Hasan Sezâyî, âleme tecelli eden mutlak güzelliği görmek ile aşk arasında bağlantı kurmuştur. Mutlak güzelliğin Hak âşıkları tarafından müşahede edilebileceğini söylemiştir.

"Olalı her zerreden mihr-i cemāli āşikār
Dîdeme 'ayn-ı mü'essir görinür her bir eser"[33] (Hasan Sezâyî, g. 113/3)

27 Özuygun, *Hasan Sezayî-i Gülşenî Divanı*, 179.
28 Özuygun, *Hasan Sezayî-i Gülşenî Divanı*, 179.
29 Ethem Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü* (İstanbul: Anka Yayınları, 2004), "Güneş", 469.
30 Uludağ, "Feyz", 137.
31 İbrahim Kaya, *Hasan Sezâyî-i Gülşenî Dîvânı'nda Hüsn ve Cemâl Kavramı* (Kocaeli: Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2025), 26.
32 Rene Guenon, *İslam Maneviyatı ve Taoculuğa Toplubakış*, çev. Mahmut Kanık (İstanbul: İnsan Yayınları, 1989), 47-49.
33 Özuygun, *Hasan Sezayî-i Gülşenî Divanı*, 229.

(Cemâl güneşi her zerreden aşikâr olduğundan beri, her bir eser gözüme müessirin kendisi gibi görünür.)

Sezâyî bu beytinde, Hakk'ın mutlak cemâlinin (mihr-i cemâl) âleme yansımasını, "her zerreden parlayan bir güneş" olarak anlatmaktadır. Hasan Sezâyî'ye göre âlem, hakikat ehli için bir tecellihanedir.[34] Hakikat ehli kimseler, mutlak güzelliğin tecellilerini her şeyde görebilir. Âlemde varlık elbisesine bürünmüş her bir eser, müessirinin izlerini taşır. Arif kimselere eserdeki tecelliler, aslının aynıyla kendisini gösterir. Hasan Sezâyî; Hakk'ın cemâlinin aksettiği varlık aynasında müşahedeye erdiğini, kalp gözünün açılmasıyla âlemdeki her bir eserde sahibinin tesirini idrak ettiğini söylemektedir.

"İtmede mir'āt-ı kesretden yine 'arz-ı cemāl
Her nazarda bir tecellîyle ider hurrem beni"[35] (Hasan Sezâyî, g. 389/4)

(Kesret aynasından yine cemâlini arz eder. Her bakışta bir tecelliyle beni mutlu eder.)

Âlem, Allah'ın varlığının alameti ve delili olduğu için kâinattaki bütün mevcudat cemâl-i mutlakın birer tecelli numuneleridir.[36] Kesret aynası mutlak güzelin sayısız tecellilerini aksettiren varlık mertebesidir. Arif kimselerin kalpleri varlıktaki kusursuz, sayısız ve hayret verici tecelli eden güzellikler karşısında mutlu olurlar. Bu tecelliler her varlıkta farklı bir yüzle, farklı bir güzellik suretiyle görünür. Dolayısıyla âlem, her an yenilenen canlı bir cemâl aynasıdır. Arifin kalbi, Hakk'ın güzelliğini seyretmekle huzur bulur.

"Senüñ hüsnüñ tecellîsi cihānı gülşen itmişdür
Hezār 'uşşākı ol gülşen temāşāsı şen itmişdür"[37] (Hasan Sezâyî, g. 132/1)

(Senin güzelliğinin tecellisi cihanı gül bahçesine çevirmiştir. O gül bahçesini temaşa etmek binlerce âşığı neşelendirmiştir.)

Hakk'ın güzelliğinin tecellisi, varlık âlemini hayat dolu bir gül bahçesi kılmıştır. Hakk'ın güzelliklerine meftun olan âşıkların kalpleri huzur bulmuştur. Gül bahçesi (gülşen), tasavvufi şiirlerde güzelliğin tecelligahı olarak ele alınır. Bu beyitte, Hakk'ın cemâlinin tecellisiyle kâinatın güzelleşerek gül bahçesi hâline geldiği ve âşıkların bu güzelliği temaşa etmekle gönüllerinin sevinçle dolduğu anlatılmaktadır. Âşıkların gönüllerinin cemâl tecellileriyle müzeyyen olması âlemi; mutlak güzellikten tecelli eden gül bahçesi olarak görmelerinden kaynaklanmaktadır. Sezâyî, Hakk'ın mutlak güzelliğinin âlemi gül bahçesi kıldığını, âşıkları da o güzelliklere meftun ettiğini söylemektedir.

Hakk'ın güzelliği, varlıkta nihayetsiz bir şekilde tecelli eder; çünkü O'nun güzelliği sonsuzdur, hiçbir suret onu bütünüyle kuşatamaz. Her zerre, her varlık, Hakk'ın güzelliğinden bir iz taşır. Her bakışta, her nesnede, her an yeni bir tecelli zuhur eder. Bu durum *Kur'ân-ı Kerim*'de "*O her an yaratma hâlindedir.*"[38] ayetinde belirtilmektedir. Bu ayetle birlikte mutasavvıfların sıkça atıf yaptıkları *"…Nereye dönerseniz Allah'ın zatı oradadır…"*[39] ayeti de mutlak güzelliğin sonsuz tecellilerine işaret etmektedir. Hasan Sezâyî, mezkûr ayetlere telmih yoluyla ilahi aşkın tesiriyle mutlak güzelliklerin sonsuz tecelli edişini şiirlerine yansıtmıştır.

"Düşürdüm gönlümi 'aşka baña bilmem ne hāl oldı
Neye bakdumsa ol yüzden tecellî-i cemāl oldı"[40] (Hasan Sezâyî, g. 360/1)

(Gönlümü aşka düşürdüm; bana ne hâl oldu, bilmiyorum. O yüzden neye baktıysam cemâlin tecellisi oldu.)

34 "Bir tecelli-hânedür âlem hakikat ehline / Ol tecelliden Sezâyî almadı a'mâ haber. (g. 113/5)
35 Özuygun, *Hasan Sezayî-i Gülşenî Divanı*, 352.
36 Uludağ, "Âlem", 34.
37 Özuygun, *Hasan Sezayî-i Gülşenî Divanı*, 237.
38 Hayrettin Karaman vd., *Kur'an Yolu Meali* (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2020), er-Rahmân 55/29.
39 el Bakara 2/115.
40 Özuygun, *Hasan Sezayî-i Gülşenî Divanı*, 339.

Hasan Sezâyî, gönlünde Allah aşkının ateşinin tesiriyle gözünden masiva perdesinin kalktığını, vahdet-i vücûd sırrına vasıl olduğunu anlatmaktadır. Bu hakikate eren âşık, âlemdeki her bir zerrenin cemâl-i mutlak olan Allah'ın tecellisi, sureti olduğunu idrak eder. Allah aşkının âşığın bedenini sarmaşık gibi sararak kuşatması ile vücutlarında O'ndan başkasına yer kalmaz. Bu hâldeki insan başkasıyla konuşsa bile sevgiliden duymuş olur, her neye bakarsa sevgilisine bakar gibi olur, her şeyde O'nun suretini, mutlak güzelliğinin tecellilerini müşahede eden bir hâl üzere olur.[41] Bu hâli sufiler, tevhit mertebeleriyle açıklamaya çalışmış; tevhidi, şuhûdî ve vücûdî olarak ele almışlardır. Şuhûdî tevhidi "Her şey O'ndandır."; vücûdî tevhidi "Her şey O'dur." şeklinde ifade etmişlerdir. Bu ayrıma göre vücûdî tevhitte her şey Hakk'ın bir tecellisi olarak görülür ve sufi, bu hâlin zevkini yaşayarak tecrübe eder.[42] Sezâyî'nin şiirinde tevhid-i vücûdînin izleri açıkça görülür. Cemâl tecellilerine mazhar olan şair, her şeyde Hakk'ın tezahürlerini müşahede ederek her şeyin Hak'tan ibaret olduğunu belirtmektedir. Sezâyî, cemâl-i mutlakın tecellilerine mazhar olmasının kendisinde yarattığı hayreti de dile getirmektedir. Seyr ü sülûk sürecinde aşkın kemale ererek kalp gözünün açılmasını sağladığını; her nazarda cemâl tecellilerine mazhar olduğunu söylemektedir.

"Ey zātı olan cihāna memlū
Hüsnüñ görilür bakılsa her sū"[43] (Hasan Sezâyî, Nazım 29/1)

(Ey zatı cihanı kaplamış olan (Allah), her tarafa bakılsa hüsnün görülür.)

Hakk'ın zatının bütün varlığı kuşattığını ve her şeyin O'nun güzelliğinin tecellisinden ibaret olduğunu dile getirir. "Ey zatı olan cihâna memlû" ifadesiyle Hakk'ın varlığının her yeri doldurduğunu, âlemin Hakk'ın zuhurundan ibaret bulunduğunu söyler. Âlem, Hakk'ın güzelliğinin aynasıdır; her şey O'nun tecellisinden izler taşır. Beyit, *"…Nereye dönerseniz Allah'ın zatı oradadır…"*[44] ayetini hatırlatmaktadır. Hakk'ın cemâli sadece belli bir surette değil, bütün suretlerde ve varlıklarda tecelli eder. Şiirde mutlak zatın âlemi bütünüyle kuşattığı, mutlak güzelliğin her tarafta kendisini gösterdiği anlatılmaktadır. Bu yönüyle de Sezâyî, cemâl-i mutlak tecellilerinin sınırsız oluşunu vurgulamaktadır.

"Ey cihetsüz hüsnini 'arz eyleyen
Kande bakdum seni gördüm lā-nazîr"[45] (Hasan Sezâyî, g. 136/3)

(Ey hüsnünü her taraftan gösteren, nereye baktıysam senin benzersizliğini gördüm.)

Yaratıcıya seslenen Sezâyî, güzelliklerle dolu âlemi müşahede ettiğini beyitte ifade etmektedir. "Âlemin sayısız motiflerden oluşan bir tecelligah oluşu, her şeyde kendisini göstermektedir. Âleme Hak nazarıyla bakanlar O'nun mutlak güzelliğini her şeyde ve her yerde görürler."[46] Sezâyî, mutlak güzelliğin tecellilerinin sonsuz oluşunun yanında bu beyitte her bir tecellinin benzersiz oluşuna da dikkat çekmektedir. Varlıktaki birliği idrak eden arifler, Hakk'ın benzersiz ve sonu olmayan mutlak güzelliğin tecellilerini temaşa ederler. Hakk'ın nihayetsiz ve benzersiz güzellikleri varlık aynasında kayıtlardan bağımsız tecelli etmekte, bütün mevcudatı kaplamaktadır. Sezâyî bu durumu beytinde güzelliği cihetsiz arz eyleyen olarak nitelemekle göstermektedir. Âlemi baştan başa kuşatan nihayetsiz güzellikler, sâni-i mutlakı işaret etmektedir.

"Ol tecellînüñ safāsında olanlar dā'imā
Semme vechi her taraf gördiler olmış rū-nümā"[47] (Hasan Sezâyî, Mur. 6/4)

(O tecellinin daima safasında olanlar her tarafta yüzünü gösterir olarak "semme vech"i gördüler.)

41 Muhyiddin İbn Arabî, *İlâhî Aşk*, çev. Mahmut Kanık (İstanbul: İnsan Yayınları, 2005), 89.
42 Süleyman Uludağ, "Tevhid (Tasavvuf)", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2012), 41/21-22.
43 Özuygun, *Hasan Sezayî-i Gülşenî Divanı*, 362.
44 el-Bakara 2/115.
45 Özuygun, *Hasan Sezayî-i Gülşenî Divanı*, 238.
46 Kaya, *Hasan Sezâyî-i Gülşenî Dîvânı'nda Hüsn ve Cemâl Kavramı*, 33.
47 Özuygun, *Hasan Sezayî-i Gülşenî Divanı*, 167.

Beyit, Hakk'ın cemâlinin tecellisine mazhar olan, kalplerini manevi kirlerden arındırmış arifleri anlatmaktadır. Bu kişiler tecellinin safasını, ilahi zuhurun nurunu, açıklığını ve safiyetini müşahede edenlerdir. Böyle bir hâl, cemâl tecellisinin nuruyla nurlanmış kimselere mahsustur. Onlar artık âlemi Hak'tan ayrı görmez, her varlıkta O'nun bir izini, bir işaretini müşahede ederler. Âlemde çokluk olarak görülen varlık hakikatte, bir olan Allah'ın tecellileridir. Tasavvufta cem mertebesi olarak bilinen makamda salik, birliği çoklukta görür.[48] Cem hâli, eşyadaki ilahi tecellilere şâhit olmaktır.[49] Varlığın, çeşitli suretlerde ve farklı mertebelerde görülen ilahi hüviyetin hakikati olması nedeniyle cem makamındaki salikin nazarında Hak'tan başka bir şey kalmaz. Baktığı şeyde ve bakılan suretlerde Hakk'ın nazarına nail olur.[50]

Varlıkta tecelli eden Allah'ın hüsnü, sonsuz ve benzersiz oluşuyla beyitte tecelliye nail olanları safaya eriştirmesi yönüyle ele alınmaktadır. Varlıktaki birliği idrak eden Hak âşıklarına ilahi lütuf ve tecelliler ihsan edilir. Âşığın gönlü bu ihsanlarla huzura erer.

"Gösteren āyînelerdür hüsn-i bî-pāyāna bak

Yohsa bir yüzden görinen sanmañuz tekrārını"[51] (Hasan Sezâyî, g. 351/2)

(Sonu olmayan güzelliğe bak, onu gösteren aynalardır. Yoksa bir yüzden görünen şeylerin tekrar ettiğini sanmayınız.)

Hüsn-i mutlakın ezelî oluşu, onun ebedî olmasını da beraberinde getirir. Zira Allah'ın varlığının başlangıcı da sonu da yoktur. Kâinattaki bütün mevcudat hüsn-i mutlakın tecellilerini gösteren birer aynalardır. Hasan Sezâyî, varlık aynasına akseden mutlak güzelliğin nihayetsiz oluşunu vurgulamaktadır. Hüsn-i mutlakın tecellilerinin nihayetsiz olduğunu belirterek tekrar eden bir tecelli döngüsü gibi algılanmaması gerektiği hususunda ikaz etmektedir.[52] Bir olan hüsn-i mutlakın sayısız ve sonu olmayan tecellilerle varlığını gösterdiğini söylemektedir. Mutlak güzelliğin nihayetsiz tecellilerini hüsn-i bî-pâyân olarak nitelendirmiştir. Sonu ve sınırı olmayan mutlak güzellik, varlık aynalarında her an ve sürekli yenilenerek tecelli etmektedir.

2.3. İnsan Aynasında Tecelli Eden Mutlak Güzellik

Tasavvuf düşüncesinde mutlak güzelliğin varlık âleminde görünür hâle gelişi, ilahi tecellinin yaratılış süreciyle birlikte değerlendirilir. Bu bağlamda sufiler, varlık mertebelerinin başlangıcında nur-i Muhammedî'nin yaratıldığını ve bu ilahi nurun âlemin teşekkülünde kurucu bir ilke olarak işlev gördüğünü kabul ederler. İnsan ise bu varlık düzeni içinde ilahi isim ve sıfatların en kapsamlı biçimde yansıdığı bir ayna olarak görülür. Kur'ân-ı Kerîm'de insanın yaratılışına dair yapılan vurgular da sufilerin bu yorumunu destekleyen bir çerçeve sunar. Nitekim Allah'ın insana "kendi ruhundan üflemesi"[53] ve onun "en güzel surette yaratıldığının"[54] bildirilmesi, insanın yalnızca maddi varlığıyla değil, taşıdığı manevi istidatla da değer kazandığını ifade etmektedir. Bu anlayış, insanın ilahi güzelliği idrak edebilecek bir kabiliyete sahip olduğu düşüncesini temellendirir.

Hz. Peygamber'in "Allah, Âdem'i kendi suretinde yaratmıştır."[55] şeklindeki hadisi de sufi yorum geleneğinde insanın ilahi isim ve sıfatların tecellisine en elverişli varlık olarak görülmesine zemin hazırlamıştır. Bu hadis, insanın mutlak güzelliğin yeryüzündeki en yetkin yansıması olduğu düşüncesini güçlendiren sembolik bir anlam çerçevesinde ele alınmıştır. Böylece tasavvufî literatürde insanın bâtını yönü, ilahi hakikatin müşahede edilebildiği bir tecelli mahalli olarak yorumlanmış ve bu düşünce şiirsel anlatımda önemli bir tema hâline gelmiştir. Hasan Sezâyî de şiirlerinde insanı, mutlak güzelliğin yansıdığı bir ayna olarak tasvir ederek söz konusu tasavvufî anlayışı estetik bir söylem içinde yeniden üretmiştir.

---

48 Kâşânî, "el-Cem", 189.
49 Cürcânî, "Cem", 76.
50 Dâvûd-el Kayserî, *Tasavvuf İlmine Giriş*, çev. Muhammed Bedirhan (İstanbul: Nefes Yayınları, 2013), 160.
51 Özuygun, *Hasan Sezayî-i Gülşenî Divanı*, 335.
52 Kaya, *Hasan Sezâyî-i Gülşenî Dîvânı'nda Hüsn ve Cemâl Kavramı*, 88.
53 el-Secde 32/8.
54 et-Tîn 95/4.
55 Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned* (İstanbul: Çağrı Yayınları, 1992), 2/323.

"Meveddetden irâdet eyledi hüsni tecellâsın
Dönüp seyr eyledi kendin bakup mir'āt-ı insāna"[56] (Hasan Sezâyî, g. 303/2)

(Muhabbetiyle hüsnünün tecellisini arzu etti. Sonra insan aynasına bakıp kendini seyretti.)

Meveddet, kelime olarak "sevme, sevgi, muhabbet"[57] anlamında kullanılmakta; tasavvufta ise "sevgi sebebiyle kalbin özlem içinde bulunması"[58]nı ifade etmektedir. Mutasavvıflar sevgiyi âlemin yaratılış sebebi olarak görmüş, ilahi tecellilerin zuhurunu da sevgiye bağlamışlardır.[59] Hüsn-i mutlak olan mutlak güzelliğin tecellisinin sevgiden kaynaklandığı; insan aynasında ilahi güzelliklerin tecelli ettiği anlatılmaktadır. Sezâyî'ye göre Allah'ın mutlak güzelliği, ilahi muhabbetin bir tecellisi olarak insanda zuhur etmiştir. Beyitte "Ben gizli bir hazine idim; bilinmeyi istedim ve mahlukatı yarattım." kutsi hadisine telmihte bulunarak, yaratılışın mutlak bir "bilinme arzusu" ile başladığını vurgular. Şaire göre, bu ilahi meveddet neticesinde "Hüsn" (Mutlak Güzellik) tecelli etmeye yönelmiş; ancak bu sonsuz güzelliğin tam bir yetkinlikle müşahede edilebilmesi için bir "ayna" gerekmiştir. İşte bu noktada insan, ilahi isim ve sıfatların tamamını üzerinde toplayan bir mir'ât-ı mücellâ (parlatılmış ayna) olarak varlık sahnesine çıkmıştır.

"Sezāyî'nüñ vücūdını idüp mir'āt-ı sāfî tā
Tecellî-i cemāliñe ola bî-çāre erzānî"[60] (Hasan Sezâyî, g. 353/5)

(Sezâyî'nin varlığını saf bir ayna et ki bu âciz (kimse) cemâlinin tecellisine lâyık olsun.)

İnsan aynasının cemâl tecellilerini gösterebilmesi için gönül aynasının saf olması, temizlenmesi gerektiği işaret edilmekte; Hasan Sezâyî'nin Allah'tan gönül aynasını cilâlayıp bir insan-ı kâmil olmayı niyaz ettiği, bu sâyede cemâl tecellilerine lâyık olacağı anlatılmaktadır. Zira insan-ı kâmil, esma-i ilahinin tümüne mazhardır.[61] Aynanın kirli olması yansımayı engeller. Aynı şekilde kalp de nefsin kirlerinden, hevadan, riyadan temizlenmeden cemâl-i mutlakı aksettiremez. Dolayısıyla Sezâyî, nefsini "bî-çâre" hâle getirerek saflaştırmak, varlık iddiasından kurtulmak ve kendi varlığını ilahi güzelliğin tecelli aynası hâline getirmek istemektedir.

"Ādemi eyledi mir'āt-ı cemāl
Arz ider vechini andan her ān"[62] (Hasan Sezâyî, g. 248/8)

(Âdemi, cemâline ayna kıldı. Her an o aynadan vechini arz eder.)

İnsanın Allah'ın zatına ayna olması Hasan Sezâyî'nin mektuplarında da yer almaktadır.[63] Aynı zamanda *Dîvân*'ında da bu tür şiirlere yer vermiştir.[64] Vecih sözlükte yüz, çehre anlamında kullanılır; tasavvufta ise varlığı ayakta tutan Hakk'ın aynı olarak telakki edilir.[65] Allah'ın mutlak güzelliği, her an sayısız tecellilerle varlık aynasında kendisini göstermektedir. Beyitte veçhini her an arz ettiğinin vurgulanması, tecellinin sürekliliğini ifade eder. Yine Âdem'in şahsında insanın yüce makamına da işaret edilmektedir. *Kur'ân-ı Kerim*'de ifade edildiği gibi en güzel şekilde yaratılan insan, Hakk'ın kudret ve sanatını göstermesiyle mutlak güzelliğin en kâmil tecelligahıdır.

Dinî tasavvufî edebiyatımızın en sık kullandığı kavramlardan biri gönüldür. Sevgilinin teşrif ettiği bir hane olarak ele alınan gönül, kimi zaman mamur kimi zaman da viran olur. Çok hassas olan gönül, imanın ve küfrün de merkezidir. İlâhî aşkın ve tevhit sırlarının tecelli ettiği gönül, âşıkların son menzilidir. Bu yönüyle sufilere gönül ehli; tasavvufa da gönül ilmi denilmiştir.[66] Hasan Sezâyî diğer mutasavvıflar gibi gönle büyük bir önem vermiş; onu Hakk'ın tecelligahı olarak değerlendirmiştir.

56 Özuygun, *Hasan Sezayî-i Gülşenî Divanı*, 314.
57 Çağbayır, "Meveddet", 1058.
58 Uludağ, "Aşk", 48.
59 Arabî, *Fütûhât-ı Mekkiyye*, 9/64.
60 Özuygun, *Hasan Sezayî-i Gülşenî Divanı*, 336.
61 Cîlî, *İnsân-ı Kâmil*, 178.
62 Özuygun, *Hasan Sezayî-i Gülşenî Divanı*, 289.
63 Hasan Sezâyî-i Gülşenî, *Mektubat-ı Hazret-i Sezâî*, çev. Cezair Yarar (İstanbul: Divan Yayınları, 2001), 140.
64 Vech-i Hakk'a āyine ger süret-i insān imiş / Kendi hüsni seyrine kendi meger hayrān imiş. (g.173/1)
65 Kâşânî,"Vechü'l-Hak", 581.
66 Cemal Kurnaz, "Gönül", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1996), 14/150-152.

İnsan-ı kâmilin gönlünü manevi kirlerden arındırdığında Hakk'ın cemâlini temaşa edeceğini beyan etmiştir.

"Tecellî itdi mir'āt-ı dile burc-ı hüviyyetden

Bi-hamdillāh bugün dîdār-ı Hakk'uñ mazharı oldum"[67] (Hasan Sezâyî, g. 231/3)

(Hüviyyet burcundan gönül aynasına bir tecelli oldu. Hamdolsun bugün Hakk'ın cemâlinin tecelligahı oldum.)

Âşığın gönlü, sevgilinin tecelli edeceği yüce bir makamdır. Hakk'ın gaybî hüviyetinden salikin gönlüne tecelli etmesi, âşığın şükür sebebidir. Sezâyî bu beyitte, kendi gönlünde Hakk'ın cemâlinin tecelli ettiğini ifade eder. Dolayısıyla Sezâyî, gönlünde parlayan tecelliyi, sıfatî veya fiilî bir tecelli olarak değil, zatî bir tecelli olarak görür.

"Gönül āyînesin çirk-i sivādan pāk iden 'ārif

Cemāl-i yāri seyr eyler o mir'āt içre nūrāni"[68] (Hasan Sezâyî, g. 373/2)

(Gönül aynasını Allah'tan başka varlıkların kirinden temizleyen arif, yârin cemâlini nurlu aynada seyreyler.)

Arif; Allah'ın kendi zatını, sıfatlarını fiillerini ve isimlerini müşahede ettirdiği kimsedir.[69] Arifin gönlü yârin cemâlini gösteren bir aynaya benzetilmiştir. Aynadaki görüntünün tam olarak görülebilmesi için kirlerden arındırılıp cilâlanması gerekir. Cilâlanan gönül aynasında Hakk'ın cemâli nur içinde temaşa edilir. Sufilerin nazarında Allah hariç her şey, sivâ[70] olarak görülür. Gönülde Allah'tan başka yer edinen bütün şeyler kir hükmündedir ve cemâl-i Hakk'ın temaşasına engeldir.

"Bu vîrān gönlümi yapduñ tecelli-i cemālüñle

Cahîm iken yirüm lutf eyledüñ me'vāya döndürdüñ"[71] (Hasan Sezâyî, g. 200/3)

(Hüzünlü olan gönlümü cemâlinin tecellisiyle sevindirdin. Yerim cehennem iken lutfeyleyip sığınılacak cennete çevirdin.)

Sezâyî, cemâl-i mutlakın mazharı olan cennet ile celâl-i mutlakın mazharı olan cehennemi[72] tezat yoluyla bir arada kullanmaktadır. *Kur'ân-ı Kerim*'de şehitler ve takva sahiplerinin gireceği yer olarak bildirilen cennetü'l me'vâ[73], sidretü'l müntehâ'nın yanında bulunur.[74] Bu, Hz. Peygamber'in miraç mucizesine telmih olarak anlaşıldığında ilahi huzura varış noktasıdır. Şair, cemâl-i mutlakın tecellilerini temaşa yoluyla Hakk'a vuslat ettiğini, ilahi lütuflarla Hakk'a vasıl olarak yüce mertebelere eriştiğini söylemektedir. İnsan-ı kâmilin gönlü, cemâl-i mutlakın tecelli ettiği yerdir. Hakk'ın tecelligahı olan gönül, ilahi lütuflar sayesinde cemâl nurları ile Hakk'ın me'vâsı(makamı) durumuna yükselir. Hasan Sezayî, cemâl tecellisiyle gönlünün cennet bahçelerine dönüştüğünü, ilahi lütfa nail olarak cemâl-i mutlaka erdiğini söylemektedir. Me'vâ; sözlükte "Sığınacak yer, makam, yurt, mesken"[75] anlamında karşımıza çıkarken şairin dilinde gönlün huzur bulacağı bir sığınak, vuslat makamı, sevgilinin mahalli, virane gönüllerin mamur olduğu yüce bir makama dönüşür. Zira cennet, edebiyatımızda sevgilinin yurdu ve bulunduğu yer olarak nitelendirilmiştir.[76] Hasan Sezâyî, gönlünde sevgilinin cemâl tecellilerinin müşahede edilememesiyle dünya hayatında acı ve azap verici cehennemi eşdeğer tutmaktadır.

İnsan aynasındaki mutlak güzellik, özellikle Hz. Yusuf'ta tecelli etmiştir. *Kur'ân-ı Kerim*'de Yusuf peygamberin güzelliğinden övgüyle bahsedilmektedir.[77] Divan şiirimizde sevgilinin güzelliği Yusuf

67 Özuygun, *Hasan Sezayî-i Gülşenî Divanı*, 281.
68 Özuygun, *Hasan Sezayî-i Gülşenî Divanı*, 345.
69 Uludağ, "Ârif", 44.
70 Uludağ, "Sivâ", 321.
71 Özuygun, *Hasan Sezayî-i Gülşenî Divanı*, 266.
72 Cîlî, *İnsân-ı Kâmil*, 148.
73 İlgili ayet için bk. En-Necm 53/15.
74 en-Necm 53/15.
75 Ayverdi, "Me'vâ", 811.
76 İskender Pala, *Ansiklopedik Dîvân Şiiri Sözlüğü* (İstanbul: Kapı Yayınları, 2020), "Cennet", 88.
77 el-Yûsuf 12/31.

peygambere benzetilir. Bu sebeple ona Yusuf-cemâl de denilmiştir.[78] Hz. Yusuf, iffetini koruyup dünyanın geçici güzelliklerine aldanmayan kâmil insanın da remzidir.[79] Hasan Sezâyî, güzelliği ile meşhur Yusuf peygamber ile hüsn-i mutlak arasında bağ kurmuş ve güzelliğin asıl sahibine vurgu yapmıştır.

"Hüsn aña dinür k'ola anuñ ānı Hudādād
Her bir güzele Yūsuf-ı Ken'ān dinilür mi"[80] (Hasan Sezâyî, g. 374/3)

(Güzel; ona denilir ki güzelliği Allah vergisi olsun. Her bir güzele Kenan Yusuf'u denilir mi?)

Hasan Sezâyî, güzelliğin cevherine vurgu yaparak tecelli ettiği kaynağı işaret etmektedir. Her güzelin de Yusuf olamayacağını söylemekte, böylece Yusuf peygamberdeki ilahi güzelliği de değerli görmektedir. Şair, güzelliğin sadece zahirî bir özellik değil, aynı zamanda ilahi bir lütuf ve tecelli olduğu düşüncesini işlemektedir. Beyit, güzelliğin kaynağı ve zirvesi olarak kabul edilen Hz. Yusuf'a gönderme yaparak, onun güzelliğinin sıradan bir beşerî vasıftan ibaret olmadığını vurgular. Güzelliğin kıymetinin Allah tarafından bahşedilmiş olmasından geldiğine, fâni olana değil bâki olana dikkat çekilmektedir.

2.4. Mutlak Güzelliğin Leylâ'daki Tecellisi

Edebiyatımızın aşk temalı şiirlerinin kahramanlarında Leylâ, mutlaka yer alır. Sevgili yerine kullanılan baş kahramanlardandır. Mecnun'un nazarı, hakikatte bir tür ayna görevi gören Leylâ'nın güzelliğinde tecelli eden cemâl-i mutlakadır.[81] Leylâ'ya ulu bir nazarla bakan Mecnun, onda tecelli eden ilahi güzelliğe hayran olarak aklını aşk yolunda geride bırakmıştır. Edebiyatımızın en güzel *Leylâ vü Mecnûn* mesnevîsini kaleme alan Fuzûlî (ö. 963/1556) Leylâ'yı "saf-ı ehl-i hüsn emîri"[82] olarak nitelemektedir. Leylâ'yı güzeller safının başında görmektedir. Bu özellikleriyle Hasan Sezâyî de mutlak güzelliğin Leylâ'da tecelli edişini şiirlerine yansıtmıştır. Şiirlerinde aşktan mecnun olduğunu fakat Leyla'ya tutulmuş sanılmamasını, hakikatte Hakk'a âşık olduğunu belirtmiştir.[83] Yine Leyla'nın yüzünden Mevlâ'nın tezahür ettiğini söylemiştir.[84] Aşağıda yer alan müseddeste, mutlak güzelliğin Leyla suretindeki tecellisine âşık olup çöllere düşen Mecnun'un aşk ile Hakk'a vasıl olması anlatılmaktadır.

"Hüsnile kıldı tecelli dönüben Leylāya
Oldı Mecnūnı o hüsnüñ düşüben sahrāya
Ma'ni-i 'aşkı Sezāyî getüren imlāya
'Āşkdur vāsıl iden bendesini Mevlāya
'Āşkdur zerre-i nāçîze viren sūret-i cān
'Āşkdur cānı iden mahrem-i sırr-ı cānān"[85] (Hasan Sezâyî, müseddes 2/5)

(Leyla'ya dönüp güzellik ile tecelli kıldı. Sonra sahraya düşüp o güzelliğinin Mecnun'u oldu. Ey Sezâyî; aşkın manasını yola getirip düzelten, kulunu Mevlâ'sına kavuşturan, değersiz çok küçük parçaya can görünüşü, biçimi veren aşktır. Canı, cananın sırrına mahrem eden aşktır.)

Leyla'nın güzelliğinden aşka düşüp mecnun olan âşık, hakikatte hüsn ile tecelli eden mutlak güzelliğin mecnunu olmuştur. Mecnun; sözlükte "çıldırmış, deli, çılgın, divâne" anlamıyla birlikte tasavvufta ilahi aşkın remzi olarak kabul edilmiştir.[86] Leylâ'daki ilahi tecelliyi idrak eden Mecnun, aşk yoluna girerek aklını geride bırakmıştır. Mutlak güzelliğe vuslat arzusuyla aşk ateşi gönülde yanar; cemâl tecellileriyle âşık, akıl bağından kurtulup divane olur.

---

78 Özuygun, *Hasan Sezayî-i Gülşenî Divanı*, 74.
79 Beşir Ayvazoğlu, *Aşk Estetiği* (İstanbul: Kapı Yayınları, 2021), 87.
80 Özuygun, *Hasan Sezayî-i Gülşenî Divanı*, 346.
81 Fahreddin-i Irâkî, *Lemaât: Aşka Ve Âşıklara Dair*, çev. Ahmed Avni Konuk (İstanbul: İlk Harf Yayınları, 2011), 67.
82 Muhammet Nur Doğan, *Leyla ve Mecnun* (İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2000), 168.
83 Gerçi Mecnûn'uz Sezâyî 'aşkile 'âlemde biz / Sanmañuz Leylâ'ya meftûn 'âşık-ı Sübhânî'yüz. (G. 159/5)
84 'Arz-ı dîdâr eyledi çün baña Leylâ / Yine ol rûyla görindi baña Mevlâ. (Met. 28)
85 Özuygun, *Hasan Sezayî-i Gülşenî Divanı*, 178.
86 Çağbayır, "Mecnûn", 1019.

Sezâyî, Leylâ'yı sıradan bir beşerî güzellik olarak değil, mutlak güzelliğin aynası olarak görür. "Hüsn ile kıldı tecelli dönüben Leylâ'ya" mısrası, Allah'ın güzelliğinin Leyla suretinde görünür hâle geldiğini ifade eder. Bu, "el-Cemîl" isminin âleme yansımasıdır. Mutlak Cemâl, kendi güzelliğini seyretmek için yaratılmış güzelliklerde tecelli eder.

2.5. Celâl'deki Cemâl Tecellisi

Tasavvufta Allah'ın isim ve sıfatları, cemâl ve celâl başlıklarıyla isimlendirilir. Hakk'ın celâlinin kendisinden başkası tarafından bilinemeyecek derecede izzet perdesiyle örtülü olduğundan, en yüksek derecedeki ululuğu ve azametini ifade eder.[87] Mutasavvıflar bu yüzden Allah'ın celâl perdesinden cemâliyle zuhur ederek kulların Hakk'ı bilmesinin ve O'na ibadet edebilmelerinin mümkün olduğunu belirtmişlerdir.[88] Cemâl ve celâl birbirine zıt kavramlar olup şiirlerde birlikte kullanıldığında tezat sanatını oluşturmaktadır. Zira cemâl, lütuf tecellisini; celâl ise kahır tecellisini ifade eder.[89] Şiirlerde Allah'ın ululuğu ve azameti celâl ile, ilahi rahmet yönü cemâl vasıflarıyla işlenmiştir. Hasan Sezâyî, Hakk'ın kimi zaman cemâl ile kimi zaman da celâl ile tecelli edebileceğini, celâlinde bile cemâl bulunduğunu ifade etmiştir.

"Tecelli-i cemāl itdi celāli perdesinden çün
Sezāyî'nüñ vücūdını be-küllî eyledi ihrāk"[90] (Hasan Sezâyî, g. 193/5)

(Sezâyî'nin vücudunu tamamıyla yaktı. Çünkü celâlinin perdesinden cemâlini tecelli etti.)

Hak, bazen güzelliğini cemâl perdesinden, bazen de celâl perdesinden gösterir. Fakat her iki durumda da tecelli eden Cemâl-i Mutlaktır. Celâl de cemâlin bir yüzüdür; kahrın ardında lütuf, azametin ardında güzellik vardır. Beyitte cemâl tecellisinin celâl perdesinden geldiği belirtilmektedir. Bu, âşığın karşılaştığı imtihanlar karşısında düştüğü acizliği göstermektedir. Celâl, insana zahiren acı veya zorluk gibi görünse de onun iç yüzü cemâlî bir lütuftur; çünkü o, benliği yakar ve insanı Hakk'a yaklaştırır. Bu sebeple Sezâyî, celâlî tecelliye bile cemâl gözüyle bakar. "Sezâyî'nün vücûdını bekküllî eyledi ihrak" ifadesi ile Sezâyî, fena mertebesine işaret etmektedir. İlâhî tecelli, öyle bir şiddetle zuhur etmiştir ki Sezâyî'nin benliğini tamamen yakmıştır. Bu ihrak, tasavvufî anlamda fena hâlidir. Kul; kendi varlığını ilahi varlık karşısında eritip yok etmesiyle Hak'ta fâni olur. Celâl perdesinden gelen cemâl tecellisi, o kadar güçlü bir aşk ateşi doğurur ki, âşığın "vücûdu" kalmaz; sadece Hakk'ın varlığı bâki olur. Buradaki yakılma, benliğin yok edilmesi ve aşk ateşiyle ifna hâlidir.

"İncinme cevre nāz u niyāzıdur ʿāşıkuñ
Remz-i celāli añla ki 'ayn-ı cemāldür"[91] (Hasan Sezâyî, g. 66/3)

(Cefâlara karşı incinme, zîra âşığın nazı ve niyâzıdır. Celâldeki işareti anla ki cemâlin ayn'ıdır.)

Âşığın çektiği cefâ ve sıkıntılar, aşkın kemale ermesi için bir imtihan hükmündedir. Sevgiliden ayrı kalma, maşukun ilahi cilveleri, tecellileri âşık için ıstırap vericidir. Âşık, sevgilinin celâlî tecellilerindeki cemâli görmeli, hâlinden şikâyetçi olmamalıdır. Maşukun celâl perdesinden gelen tecellilerine incinmemeli; celâlde işaret edilen cemâli görmeye gayret etmelidir. Ona göre, sevgilinin cevretmesi, zahiren âşığa sıkıntı vermesi, hakikatte ilahi bir naz hâlidir. Bu kahır, âşığın manevî tekâmülü için bir vesiledir. Dolayısıyla âşık, bu çetin imtihan karşısında incinmemeli; çünkü o cevrin ardında cemâlin remzi, ilahi güzelliğin gizli bir lütfu bulunduğunu bilmelidir. Zira beyitte celâldeki remzi iyi anlamak gerektiği, cemâlin ayn'ı hükmünde olduğu açıklanmaktadır.

İkinci mısra, tasavvuftaki celâl ve cemâl birliğini en özlü biçimde ifade eder. Celâl, Hakk'ın kudret, azamet ve imtihan yönünü; cemâl ise rahmet, lütuf ve sevgi yönünü temsil eder. Ancak Sezâyî'ye göre bu iki tecelli birbirinden ayrılmaz. Zira celâl, zahirde kahır gibi görünse de aslında cemâlin bir tezahürüdür. Hak, celâl perdesiyle âşığı yakar, ama bu yanış onu hakikate yaklaştırır. Sezâyî, âşığa şikâyet yerine rıza ve teslimiyeti öğütler. Cevr, zahiren elem verse de batınen rahmettir.

87 Süleyman Uludağ, "Celâl", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1993), 7/240.
88 Kâşânî, "Cemâlü'l-celâl", 188.
89 Cebecioğlu, "Celâl", 120.
90 Özuygun, *Hasan Sezayî-i Gülşenî Divanı*, 263.
91 Özuygun, *Hasan Sezayî-i Gülşenî Divanı*, 207.

Celâl perdesinin ardında cemâl tecellisi vardır; çünkü Hak, her tecellisinde mutlak güzelliğini izhar eder.

"Āşık iseñ bul celāl içinde sa'y eyle cemāl
'Ārif iseñ kesret içre vahdete irgür kemāl"[92] (Hasan Sezâyî, g. 218/1)

(Âşık isen cehd edip celâl içindeki cemâli bul. Arif isen kesret içindeki vahdete kemal ile er.)

Âşıkların seyr ü sülûk ile celâldeki cemâli idrak edebilecekleri; ariflerin ise kesretteki vahdeti anlayarak kemale erebilecekleri anlatılmaktadır. Âşıklar, sıkıntı ve cefalara karşı sabredip celâlin cemâline ererek kemal derecesine yükselirler. Allah'ın celâl, cemâl ve kemal sıfatlarının zikredildiği bu beyitte âşık ve ariflerin bu sıfatları elde etmeleri vurgulanmaktadır. Hak âşıkları için aşk yolundaki imtihanlar vuslata birer vesile olarak görüldüğünden nihayette cemâle vasıl olmak mümkün olacaktır. Sâlik için celâlî tecelliler kemale ermesi için birer vesiledir. Varlık aynasında görünen bazen celâlî, bazen de cemâlî zuhuratın, aslında cemâl-i mutlakın tecellileri olduğu arif kimselerce idrak edilmektedir.[93]

Gerçek âşık, yalnızca Hakk'ın lütfunda, rahmetinde değil; celâlinde, yani kahır ve imtihanlarında da güzelliği görendir. Celâl, görünüşte acı ve ayrılıktır; fakat hakikatte cemâlin perdeli bir yüzüdür. Dolayısıyla âşık, zorluk ve elemde bile Hakk'ın güzelliğini temaşa eder; çünkü lütuf ve kahır âşığa hoş gelip gönlünde birlenmiştir. Sezâyî, âşığın gönlüne; arifin idrakine seslenmektedir. Ona göre celâl, cemâlin perdesidir; kesret, vahdetin varlık aynasına akseden sayısız tecellileridir.

2.6. Hüsn-i Mutlakın Kemal ile Tecellisi

Sözlükte "En olgun, en yetişkin döneminde olma, olgunluk; Bir şeyin tam ve noksansız dereceye erişmiş olması durumu, mükemmellik, tamlık; Bir kimsenin manevi meziyetler, ahlâk, ilim ve fazîlet bakımından tam bir olgunluğa erişmiş olması durumu"[94], "bilgi ve erdem bakımından eksiksizlik olgunluk, noksansızlık, erginlik, yetkinlik; istenilir ve beğenilir niteliklerin tamamını taşıma durumu, mükemmeliyet, eksiksizlik, tam oluş; bilgi ve erdem, fazilet; en yüksek değer"[95] olarak târif edilen kemal, tasavvufî manada da kullanılmıştır. Tasavvufta mutlak manada kemalin Allahâ ait olduğu kabul edilir. Allah'ın zat, sıfat ve fiilleri yönünden mutlak kâmil olduğu, zatına ve esmasına dönük iki tür kemalin bulunduğu belirtilir. Allah'ın mutlak olarak gani oluşu sebebiyle Allah'ın zatında zatı ile ve zatı için tecelli ve zuhur etmesi söz konusudur. Zati kemalde ise Allah, zatına tecelli ederek kendini dış âlemde temaşa eder.[96] Aynı zamanda "Allah'a özgü mutlak kemal; bir türe ya zatı ya da sıfatları bakımından mükemmeliyet kazandıran şey olarak tanımlanır.[97] İnsan, mutlak kemalin en güzel ilahi süsüyle süslenerek âlemde tecelli etmiş zuhurudur.[98] Kemal derecesine erişen insan-ı kâmil de mutlak güzelliğin tecelligahı hâline gelmiş olur. Her nazarında Hakk'ı görür ve temaşa eder.[99] Hasan Sezâyî, mutlak güzelliğin kemal derecesindeki tecellisini aşk, Leylâ ve Mecnûn ile insanın bâtını yönleriyle ele almıştır.

"Kemāl-i hüsnile itmiş tecelli rūy-ı Leylāya
Dönüp 'aşk āteşin urmış dil-i Mecnūn-ı şeydāya
Budur bā'is mahabbet kişverinde bunca gavgāya
Diyüñ ol şūh-ı 'ālem salmasun 'uşşākı ferdāya
Sakınsun yohsa āhile iderler 'ālemi berbād"[100] (Hasan Sezâyî, muhammes 1/2)

(Güzelliğinin noksansızlığı ile Leylâ'nın yüzüne tecelli etmiş. Sonra aşkından aklını yitirmiş Mecnûn'un gönlüne aşk ateşini vurmuş. Muhabbet ülkesinde bunca kavgaya sebep olan budur. Âlemin

92 Özuygun, *Hasan Sezayî-i Gülşenî Divanı*, 275.
93 Kaya, *Hasan Sezâyî-i Gülşenî Dîvânı'nda Hüsn ve Cemâl Kavramı*, 156.
94 Ayverdi, "Kemâl", 652-653.
95 Çağbayır, "Kemâl, 868.
96 M. Yaşar Kandemir, "el-Kemâl", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2002), 25/222.
97 Uludağ, "Kemâl", 210.
98 Arabî, *Fütûhât-ı Mekkiyye*, 5/176.
99 Arabî, *Fütûhât-ı Mekkiyye*, 5/158-159.
100 Özuygun, *Hasan Sezayî-i Gülşenî Divanı*, 172.

neşeli tavırlısına deyin ki âşıkları geleceğe (ahirete) bırakmasın. Bundan sakınsın yoksa ah ile (feryat ile) âlemi mahvederler.)

Beyitte mutlak güzelliğin tecellisinin kemal derecesinde Leylâ'nın yüzünde zuhur ettiği ifade edilmektedir. Kemal derecesinde noksansızlık bulunur. Çünkü Allah'ın her türlü noksanlıktan münezzeh olduğu bildirilmiştir.[101] Sezâyî, bu mısralarda Allah'ın mutlak güzelliğinin her türlü noksanlıktan berî bir şekilde tecelli ettiğini anlatmaktadır. Leylâ'nın güzelliğinin de hakikatte mutlak güzelden kaynaklandığını söylemektedir. İlahi güzelliğin tam manasıyla Leylâ'da tecelli ettiğini anlatmaktadır. Bu ilahi güzellik, Mecnûn'a dönen âşıkları aşk ateşine düşürmektedir.

Allah; halife olarak yarattığı Âdem'de, mutlak kemaldeki en güzel süs ile tezahür etmiştir.[102] Kemal derecesinde tecelli eden mutlak güzellik, âşıkları divane ederek Hak yoluna sevk eder ve tekâmül yoluyla insan-ı kâmil olmaya yönlendirir.

"Düzme koşma āb u gilden sūrete baksun mı hiç

Anda seyr itmiş kemāl-i hüsnini cān anda"[103][104] (Hasan Sezâyî, g. 334/2)

(Su ve topraktan surete bakar mı hiç? Uydurma sözler söyleme! Can, güzelliğinin kemalini onda seyretmiştir.)

Beyit, insan varlığının sadece su ve topraktan ibaret olmadığını açıklamaktadır. İnsanın taşıdığı nefes-i ilahi, yüceliğini ve kutsiyetini göstermektedir. Tasavvufta insan, Hakk'ın bir tecelligahı olarak görülür. Kemal sözlükte, "bir şeyin tam ve noksansız dereceye erişmiş olması durumu, mükemmellik, tamlık"[105] manalarına gelmektedir. Hasan Sezâyî, kemal derecesindeki mutlak güzelliğin insanda tecelli ettiğini belirtmektedir. İnsanın sureti güzel yaratıldığı gibi sireti de güzel olarak yaratılmış ve övülmüştür. İnsanın ruhunda ilahi nefha bulunmaktadır ve Hak, oradan kemal-i hüsnünü temaşa etmektedir. Allah, kendi sureti üzere yarattığı Âdem'i, küçük âlem olarak var etmiş; en yetkin ve mükemmel olarak onda tecelli etmiştir.[106] Rahmânî nefes olan can,[107] insan suretinde varlığa bürünen Âdem'de kemal derecesindeki mutlak güzelliğini temaşa etmiştir. Sezâyî, insanın cismani yönünden daha çok ruhani varlığındaki mutlak güzelliğe dair sırlara göndermeler yapmaktadır.

2.7. Âşığın Gözünden Mutlak Güzelliğin Tecellisi

Tasavvufta, aşk yolunun nihai hedefi sevgiliye vuslattır. Elest bezminde ruhların ilahi hitaba muhatap olmasıyla başlayan aşk-ı ilahi, dünya âleminde ayrılık getirmiştir. Âşıklar, âlemde tecelli eden mutlak güzellikleri gönül dünyalarında müşahede ederek dünyada iken vuslatı yaşarlar. Âşık, Hakk'ın cemâl tecellisini görmek ister. Onun bütün çabası, ibadeti, çilesi bu tecelliye mazhar olabilmek içindir. Fakat Hakk'ın tecellisi bazen cemâl suretinde; bazen de kahır, uzaklık, ayrılık ve acı getiren celâl suretinde olur. Sezâyî'ye göre hakiki âşık, bu iki hâli de bir görür. Maksudu mutlak cemâl olan âşık, her türlü tecelliye rıza göstermek ve teslim olmak durumundadır.

"Tecellî-i cemāl-i yārdur maksūd olan ancak

Yā dest-i red olur yā merhabā 'uşşāka birdür bir"[108] (Hasan Sezâyî, g. 62/2)

(Maksat ancak sevgilinin cemâlinin tecellisidir. Karşılığı ya ret olur ya da merhaba ki âşıklar için birdir.)"

Âşık, güzelliğin tezahürünü sadece hoşlukta değil, imtihanda, hicranda ve celâlde de görür. Âşıklar için esas gaye, sevgiliye vuslat yolunda dünyada cemâlinin tecellisini her nesnede müşahede yoluyla görebilmektir. Sezâyî'ye göre âşıkların gerçek maksudu ne kabul edilmek ne reddedilmektir; maksut, sadece mutlak cemâlin tecellisine erebilmektir. Sezâyî, yârin cemâlinin tecelli edip etmemesini

101 el-İsrâ 17/1.
102 Arabî, Fütûhât-ı Mekkiyye, 5/176.
103 Özuygun, *Hasan Sezayî-i Gülşenî Divanı*, 328.
104 Özuygun, *Hasan Sezayî-i Gülşenî Divanı*, 205.
105 Ayverdi, "Kemâl", 652-653.
106 Arabî, *Fütûhât-ı Mekkiyye*, 10/357.
107 Uludağ,"Cân", 83.
108 Özuygun, *Hasan Sezayî-i Gülşenî Divanı*, 205.

bir görüp şikâyet etmemekte ve rıza göstermektedir. Bu hâller, âşığın aşkındaki sadakati ispat için Hakk'ın bir tür cilveleridir.

"Nedür maksūd olan yārüñ zuhūrı bu merāyādan
Temāşā-yı cemālîdür garaz bunca tecellādan"[109] (Hasan Sezâyî, g. 247/1)

(Sevgilinin bu aynalardan görünmesinden maksadı nedir? Bunca tecelliden maksadı cemâlin temaşasıdır.)

Beyit; âlemin yaratılış gayesini, tecellilerin ve varlık aynalarının hakikatte Hakk'ın cemâlini göstermek için var olduğunu açıkça ifade eder. Sezâyî'ye göre varlık, aşk ve güzellik birbiriyle iç içe kavramlardır; hepsi mutlak güzelliğin kendi zatını seyretmesinden doğar. Dolayısıyla, âşık da âlem de her şey, bu tecelli sürecinin bir parçasıdır. Bütün mevcudat, görülmek için yaratılmış güzelliğin aynalarıdır. Âşığın asıl maksadı âlem aynasında tecelli eden mutlak güzelliğin tecellilerini temaşa edebilmektir.

Sezâyî, âşıkların mutlak güzelliği temaşa edebilmesi için can gözü ve suret gözüne değinir. Suret gözü; maddi âleme yönelmiş, duyuların algıladığı göz demektir. Bu göz, kesret âlemini, varlıkların çokluk içinde göründüğü âlemi görür. Dolayısıyla, mutlak olanı, Hakk'ın sınırsız cemâlini idrak edemez. Beden gözü mutlak güzelliği hakkıyla idrak edebilecek kabiliyette yaratılmamıştır. Arifler maddi gözün bu eksikliğini tamamlamak üzere kalp gözünü ikame etmişler ve gönül gözünü ön plana çıkarmışlardır. Bu göz, basiret ve keşif yoluyla, tecelliler ardındaki hakikati, yani Hakk'ın cemâlini müşahede eder. Sezâyî'ye göre görmek, bir duyu eylemi değil, bir marifet hâlidir. Gerçek müşahede, Hakk'ın cemâlinin insanın gönül aynasında gerçekleşir.

"Dîde-i sūret nice görsün cemāl-i mutlakı
Ey Sezāyî dîde-i cānile bak cānānı gör"[110] (Hasan Sezâyî, g. 129/5)

(Suret gözü mutlak cemâli nasıl görsün. Ey Sezâyî, can gözüyle bak, cananı gör.)

Dîde-i suret ve dîde-i cân kavramları üzerine kurulu bu beyitte Hasan Sezâyî; mutlak cemâl sahibi olan cananın, can gözüyle temaşa edilebileceğini söylemektedir. Beden gözü bilindiği üzere zahiri görme kabiliyetiyle yaratılmış ve bâtına vukufiyeti olmayan bir duyu organımızdır. Beden gözü cemâl-i mutlakın nurunu görebilecek kapasitede yaratılmamıştır. Mutlak cemâlin nuru ancak mutlak güzelliğin tecelligahı olan gönülde idrak edilebilir. Gönlün kapısı da kalp gözü denilen keşif ve müşahede yoluyla açılabilmektedir.

Kur'ân-ı Kerim'de yer alan "*Gözün gördüğünü kalp yalanlamadı*."[111] ayetinin, dünyada iken Allah'ın kalp gözüyle görülebileceğinin delili olduğu bildirilmiştir.[112] Hasan Sezâyî bu hakikate vurgu yaparak mutlak güzel olan cananın kalp gözüyle görülebileceğini şiir diliyle tasavvufî olarak ifade etmiştir.

Sonuç

Hasan Sezâyî-i Gülşenî, *Dîvânı*'nda hüsn-i mutlak anlayışı, klasik tasavvuf düşüncesinin estetik boyutunu derinlemesine yansıtan özgün bir çerçeve ortaya koymaktadır. Şiirlerinde hüsn-i mutlakın tecellileri, ilahi güzelliğin ezelî ve ebedî hakikatine işaret etmektedir. Hüsn-i mutlak, her surette tecelli eden, varlığın özünü ve hakikatini gösteren bir nurdur. Sezâyî, şiirlerinde mutlak güzelliğin cemâl, celâl, aşk, insan, gönül ve âlemdeki tecellilerini tasavvufî bir idrakle dile getirmiştir. Ona göre her güzellik Hakk'ın mutlak güzelliğinden bir iz taşır. Güneşin ışığıyla görünür olan zerreler gibi bütün mevcudat da Allah'ın cemâl tecellileriyle görünür hâle gelir. Hüsn-i mutlak olan Allah'ın zatında bulunan kemalin ve cemâlin görünür hâle gelmesi, varlıkta tecelli etmesiyle gerçekleşir. Bu tecelli, Nûr-ı Muhammedî vasıtasıyla varlık âlemine yansımıştır. Zira Sezâyî'ye göre ilk tecelli, Hakk'ın cemâlinin aynası olan Hz. Peygamber'in nurunda gerçekleşmiştir. Nûr-ı Muhammedî, mutlak güzelliğin ilk

[109] Özuygun, *Hasan Sezayî-i Gülşenî Divanı*, 289.
[110] Özuygun, *Hasan Sezayî-i Gülşenî Divanı*, 236.
[111] en-Necm 53/11.
[112] İbn Fûrek, *El- İbâne an Turuki'l- Kâsidîn*, 130.

zuhurudur ve bütün varlık bu nurdan yaratılmıştır. Dolayısıyla Sezâyî'nin şiirlerinde Hz. Peygamber, hüsn-i mutlakın tecelli ettiği en kâmil varlık, cemâl-i Hakk'ın en parlak aynasıdır.

Sezâyî, "Allah güzeldir; güzelliği sever."[113] hadisinden hareketle hüsn-i mutlakın her şeyde temaşa edilebileceğini belirtmiştir. Cemâl-i mutlakın tecellileri, özellikle insan-ı kâmilin gönül aynasında müşahede edilir. Arif, gönlünü mâsivâ kirlerinden arındırdığında Hakk'ın nurunu seyreder. Sezâyî'ye göre, gönül Hakk'ın tecelligahıdır; cilalanmış gönül aynasında cemâl tecellileri nur içinde temaşa edilir. Sezâyî, mutlak varlığın çokluk aynasında tecelli eden ilahi güzelliklerinin beden gözüyle değil, marifet ve keşif yoluyla idrak edilen gönül gözüyle müşahede edilebileceğini belirtmiştir.

Sezâyî, mutlak güzelliğin tecellilerini yalnız varlıkta değil, aynı zamanda âşığın gönlünde de görür. Aşk, hüsn-i mutlakın idrak vasıtasıdır ve vuslat yoludur. Âşık, Leylâ'nın yüzünde görünen cemâl ile ilahi güzelliği idrak eder. Mecnun, bu idrakle aklını terk eder, çünkü aşkın ateşi, cemâl-i mutlakın tecellisidir. Ona göre aşkın celâli ve cemâli tecellileri âşığa imtihan kılınmıştır. Celâl tecellilerinde bile cemâlin izini görür. Zahirde kahır gibi görünen celâl, bâtında rahmettir. Böylece Sezâyî, celâl ile cemâlin hakikatte bir olduğunu, her iki tecellinin de Hakk'ın mutlak güzelliğine dayandığını ifade eder.

Mutlak güzellik, her an ve her yerde yenilenerek tecelli eder. "…*O, her an yaratma hâlindedir.*"[114] ayetinde bildirildiği üzere, ilahi tecelliler kesintisizdir. Arif nazarında her nesne Hakk'ın güzelliğinden bir iz taşır. Cemâl-i mutlakın tecellileri sonsuzdur; her an yeni bir tecelli zuhur eder. Hasan Sezâyî, bu nihayetsizliği "hüsn-i bî-pâyân" olarak adlandırır. Hüsn-i mutlakın sonsuzluğu, varlık aynalarında her an yeniden ve sayısız tecellilerle görünür hâle gelir. Bu anlayış; Sezâyî'nin şiirlerinde aşk, gönül, cemâl ve kemal kavramlarıyla iç içe bir tevhidî estetik olarak karşımıza çıkar. Ona göre hüsn-i mutlak yalnızca estetik bir değer değil, Allah'ın ezelî ve ebedî cemâlinin bütün âlemde tezahür eden hakikatidir. Bu nedenle varlık âlemi, ilahi güzelliğin farklı yoğunluklarda dışa vurulduğu tecelli aynalarından ibarettir.

Sonuç olarak Hasan Sezâyî-i Gülşenî, *Dîvân*'ında mutlak güzelliğin tecellilerini aşk, insan, Hz. Peygamber, gönül ve âlem merkezinde işlemiştir. Nûr-ı Muhammedî'den doğan ilahi tecelliler, Sezâyî'nin şiirlerinde cemâl-i mutlakın her an yenilenen yansımaları olarak telakki edilir. Şair, hüsn-i mutlakı varlığın özü; aşkı ise bu güzelliğin idrak yolu olarak görür. Hüsn, cemâl, tecelli, aşk ve kemal kavramları onun şiirlerinde tasavvufî bir bütünlük içinde yer alır. Şairin beyitlerinde görülen her güzellik, Hakk'ın mutlak cemâlinin bir yansımasıdır. Bu bakış açısıyla Sezâyî'nin eserleri de ilahi güzelliğin varlıkta tecelli ettiği estetik ve manevi bir aynadır. Böylece Sezâyî'nin şiir dünyası; mutlak güzelliğin âlemde, insanda ve gönülde tecelli eden nurlarının tasavvufî izdüşümüne dönüşür. Sezâyî; mutlak güzelliğin Nûr-ı Muhammedî'den âleme, insana ve gönle uzanan çok boyutlu tecellilerini bütüncül bir tasavvufî estetik içinde sunmaktadır.

[113] Müslim, "İman", 39.
[114] er-Rahmân 55/29.

Kaynakça

Ahmed b. Hanbel. *el-Müsned*. 6 Cilt. İstanbul: Çağrı Yayınları, 1992.

Akşemseddin. *Erenlerin Makâmları(Makâmât-ı Evliyâ)*. çev. Mustafa Tatcı - Ayten Şenyurt. Ankara: H Yayınları, 2022.

Alvan, Türkân. "Klasik Türk Şiirinde Îcâz'a Dair Tesbitler Teklifler". *Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi* 02/33 (01 Ocak 2015), 135-164. https://doi.org/10.24058/tki.371

Arabî, Muhyiddin İbn. *Fütûhât-ı Mekkiyye*. çev. Ekrem Demirli. 18 Cilt. İstanbul: Litera Yayıncılık, 2007.

Arabî, Muhyiddin İbn. *İlâhî Aşk*. çev. Mahmut Kanık. İstanbul: İnsan Yayınları, 10. Basım, 2005.

Ayvazoğlu, Beşir. *Aşk Estetiği*. İstanbul: Kapı Yayınları, 6. Basım, 2021.

Ayverdi, İlhan. *Misalli Büyük Türkçe Sözlük*. İstanbul: Kubbealtı Neşriyat, 2010.

Bilgin, A. Azmi - Kılınç, Abdülhakim. "Mesnevilerde 'Mahbub'un Anlam Çeşitliliği ve Cinsiyeti". *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı- Belleten* 74 (01 Aralık 2022), 161-192. https://doi.org/10.32925/tday.2022.90

Bozkurt, Kenan. "Bâkî'nin Şiirlerinde Tasavvuf, Aşkın Ezelî Boyutu Ve Güzellik". *Journal of International Social Research* 10/54 (25 Aralık 2017), 22-35. https://doi.org/10.17719/jisr.20175434567

Cebecioğlu, Ethem. *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*. İstanbul: Anka Yayınları, 2004.

Ceyhan, Semih. "Tecellî". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 40/241-243. İstanbul: TDV Yayınları, 2011.

Cîlî, Abdülkerim el-. *İnsân-ı Kâmil*. çev. Abdülaziz Mecdi Tolun. İstanbul: İz Yayıncılık, 2. Basım, 2002.

Cürcânî, Ali İbn Muhammed es-Seyyid eş-Şerif. *Tarifat: Arapça-Türkçe Terimler Sözlüğü*. çev. Arif Erkan. İstanbul: Bahar Yayınları, 1997.

Çağbayır, Yaşar. *Ötüken Osmanlı Türkçesi Sözlüğü*. İstanbul: Ötüken Neşriyat, 2017.

Demirci, Mehmet. "Hakîkat-i Muhammediyye". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 15/179-180. İstanbul: TDV Yayınları, 1997.

Doğan, Muhammet Nur. *Leyla ve Mecnun*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2000.

Farabi. *El-Medinetü'l Fâzıla*. çev. Nafiz Danışman. Ankara: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, 2001.

Galib, Şeyh. *Hüsn ü Aşk*. haz. Muhammet Nur Doğan. İstanbul: Yelkenli Yayınevi, 2011.

Gazzâlî, Ebû Hâmid Muhammed b. Muhammed b. Muhammed b. Ahmed el-. *İhyâu Ulûmi'd-Dîn*. çev. Ahmed Serdaroğlu. 4 Cilt. İstanbul: Bedir Yayınevi, 2002.

Göktaş, Mehmet. "İnsan Aynasında Tecelli Eden Cemal-i İlahi'nin Divan Şairlerimizin Dilindeki İfadesi". *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 38 (2012), 147-159.

Guenon, Rene. *İslam Maneviyatı ve Taoculuğa Toplubakış*. çev. Mahmut Kanık. İstanbul: İnsan Yayınları, 1989.

Gülşenî, Hasan Sezâyî-i. *Mektubat-ı Hazret-i Sezâî*. çev. Cezair Yarar. İstanbul: Divan Yayınları, 2001.

Güneş, Özlem Onar - Büyükarslan, Bürhan Mustafa. "Hüsn-ü Aşk'ta Hz. Muhammed". *Edebiyat-Kültür ve Tarih Araştırmaları*. ed. Tunay Karakök - Hüseyin Demir. 61-76. İstanbul: Hiperyayın, 2021.

Irâkî, Fahreddin-i. *Lemaât: Aşka Ve Âşıklara Dair*. çev. Ahmed Avni Konuk. İstanbul: İlk Harf Yayınları, 2011.

İbn Fûrek. *El- İbâne an Turuki'l- Kâsidîn: Tasavvuf Istılahları (eleştirmeli Metin - Çeviri)*. çev. Ahmet Yıldırım - Abdülgaffar Aslan. İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı, 2014.

Kandemir, M. Yaşar. "el-Kemâl". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 25/222-224. Ankara: TDV Yayınları, 2002.

Karaman, Hayrettin vd. *Kur'an Yolu Meali*. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 8. Basım, 2020.

Kâşânî. *Tasavvuf Sözlüğü*. çev. Ekrem Demirli. İstanbul: İz Yayıncılık, 4. Basım, 2015.

Kâşânî, İzzeddin. *Tasavvufun Ana Esasları (Misbâhu'l-Hidâye ve Miftâhu'l-Kifâye)*. çev. Hakkı Uygur. İstanbul: Kurtuba Yayınları, 2010.

Kaya, İbrahim. *Hasan Sezâyî-i Gülşenî Dîvânı'nda Hüsn ve Cemâl Kavramı*. Kocaeli: Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2025.

Kayserî, Dâvûd-el. *Tasavvuf İlmine Giriş*. çev. Muhammed Bedirhan. İstanbul: Nefes Yayınları, 2013.

Koç, Turan. *İslâm Estetiği*. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 9. Basım., 2019.

Kurnaz, Cemal. "Gönül". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 14/150-152. İstanbul: TDV Yayınları, 1996.

Mermer, Kenan. "Bir Zamîrin İçinden Doğan Dünya: Nûr-ı Muhammedî Kavramının Edebiyata Sirayetine Bir Bakış". *Divan Edebiyatı Araştırmaları Dergisi* 31/31 (2023), 460-476.

Müslim, Ebü'l-Hüseyn Müslim b. el-Haccâc. *el-Câmiʿu'ṣ-ṣaḥîḥ*. nşr. Muhammed Fuâd Abdülbâkī. Kahire: y.y., 1374-75/1955-56.

Nazik, Sıtkı. "Sevgilinden Güzelliğinin Zekâtını İstemek". *e-Şarkiyat İlmi Araştırmaları Dergisi/Journal of Oriental Scientific Research (JOSR)* 11/2 (01 Eylül 2019), 931-952. https://doi.org/10.26791/sarkiat.572094

Ölker, Perihan. "Türk Edebiyatında Nur-ı Muhammedî Konulu Eserler ve Çağatayca Nur-name – 2". *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi* 60 (20 Aralık 2023), 227-243. https://doi.org/10.21563/sutad.1405513

Özuygun, Ali Rıza. *Hasan Sezâyî-i Gülşenî Dîvânı*. İstanbul: Buhara Yayınları, 2019.

Pala, İskender. *Ansiklopedik Dîvân Şiiri Sözlüğü*. İstanbul: Kapı Yayınları, 31. Basım, 2020.

Uludağ, Süleyman. "Celâl". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 7/240. İstanbul: TDV Yayınları, 1993.

Uludağ, Süleyman. "Cemâl". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 7/296. İstanbul: TDV Yayınları, 1993.

Uludağ, Süleyman. *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*. İstanbul: Kabalcı Yayıncılık, 2. Basım, 2016.

Uludağ, Süleyman. "Tevhid (Tasavvuf)". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 41/21-22. İstanbul: TDV Yayınları, 2012.